

Саша Ж. Радовановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за општеобразовне предмете

КАНТОВА ЕСТЕТИКА КАО КРИТИКА ЛЕПОГ

У раду се разматра Кантово схватање естетике. Анализа се ослања на место *Критике моћи суђења* у његовом систему критичког мишљења. У таквом систему критичког мишљења не постоји наука о лепоме, већ само критика лепога. Ова критика лепог у Кантовој естетици остварује се као аналитика лепог. Аналитика лепог се спроводи као анализа судова укуса руководећи се моментима аналогно логичким функцијама судова разума из *Критике чистог ума*. На крају се закључује да је Кантов појам критике меродован за појам лепе уметности.

Кључне речи: критика, естетика, лепо, наука, суд укуса, Имануел Кант

Кад се говори о естетици и њеном сазнајно-теоријском статусу обично се наметну три питања. Прво, да ли је естетика наука, друго, да ли је она таква област која своју методу, терминологију и предмет позајмљује из неке посебне науке (психологије, социологије...) и на крају, да ли се ту ради о једној филозофској дисциплини, односно филозофској естетици која одговара начелној позицији неке одређене филозофије и систему мишљења. Имајући у виду карактер своје филозофије Кант на почетку „Прве верзије увода у Критику моћи суђења” објашњава разлику између критике и доктрине у погледу изградње система филозофије: „Ако филозофија представља систем умнога сазнања стеченог појмовима, онда се она већ тиме довољно разликује од критике чистог ума која као таква, додуше, садржи филозофско испитивање могућности таквог сазнања, али не спада у један такав систем као његов део, већ штавише скицира и испитује његову идеју” (Кант 1991: 7). Ова разлика између доктрине и критике на одређени начин може да се пренесе и на разлику између науке и критике. Такво раздвајање науке и критике настављено је у *Критици моћи суђења*. Притом критика моћи суђења има посебно место у целини критика. Она је замишљена као „средство које уједињује два дела филозофије у једну целину”. Она треба да помири и уједини теоријску и практичну филозофију. Теоријска филозофија излаже знање о природи према условима могућег искуства,

1 sasa.radovanovic@filum.kg.ac.rs

а практична поставља границе хтења под безусловне захтеве моралног закона. Она треба да премости тај јаз између подручја законодавства које постављају разум у сфери природе и ум у сфери морала. *Критика моћи суђења*, према Слободану Жуњићу, изграђује мост између ова два подручја на тај начин што показује да суђење (естетско и телеолошко) нема способност властитог законодавства. У том смислу Жуњић указује да се поменуто суђење у недостатку властитог делокруга може применити на друга два подручја а да не поништи одређење разума и ума (в. Жуњић 2022: 214–215). Ипак се овде не разматра системска улога *Критике моћи суђења*, нити целина облика суђења, већ се разматра статус Кантових естетичких разматрања као критике укуса. Критика укуса као аналитика специфичног естетског суђења треба да покаже априорне конститутивне елементе суда укуса. Другим речима, аналитика лепог треба да покаже како су могући естетски судови а приори. „Како је могуће априорно осећајно реаговање на свет око нас и у чему се оно састоји с којим правом се за тај начин реаговања везује одређени степен општости и нужности” (Грубор 2016: 33).

ЕСТЕТИКА: ТЕОРИЈА САЗНАЊА ИЛИ КРИТИКА УКУСА

Намера овог излагања је да покаже проблем статуса естетике као критике полазећи од Кантове филозофије. Кад кажемо естетика тада не мислимо на оно што Кант мисли под естетиком у *Критици чистог ума*, већ оно о чему он расправља у *Критици моћи суђења*. У *Критици чистог ума* Кант разматра подручје чулности и испитује априорне форме опажања, простор и време. Он подручје естетике ограничава на подручје сазнања. У том смислу Кант пише: „Једино се Немци служе речју *естетика* да би њоме означили оно што други називају критиком укуса. Овде је у основи једна осујећена нада коју је гајио одлични аналитичар Баумгартен, наиме, да подведе под принципе ума критичко оцењивање лепога, те да правила тог оцењивања учини науком. Али овај труд је узалудан. Јер поменута правила или критерији јесу према својим најважнијим изворима чисто емпирички, те, према томе, никада не могу служити као одређени закони а приори, према којима би се морао управљати наш укус, већ, напротив, наш укус чини прави пробни камен оних правила. Због тога или треба ово име поново увести и задржати га за учење које је права наука (чиме би се приближили језику и смислу старих код којих беше врло чувена подела сазнања на *аистетика* као *ноетика*) или га треба делити са спекулативном филозофијом, па реч естетика употребљавати делом у *трансценденталном смислу*, а делом у психолошком значењу” (Кант 1990: 52). Такво подручје је предмет трансценденталне естетике која испитује априорне услове могућности опажања или чулног сазнања. Насупрот томе оно што ми називамо естетиком и што традиција прихвата као естетичко подручје је оно подручје о којем Кант распра-

вља у првом делу *Критике моћи суђења*. У том делу наведене књиге под називом „Критика естетске моћи суђења” он спроводи две аналитике – аналитику лепог и аналитику узвишеног. Намера прве аналитике јесте да се покаже слојевитост естетског феномена и диференцирају различити слојеви естетског у људском просуђивању, и друго, да се покажу априори услови естетске моћи суђења, односно услови могућности суда укуса. Основна теза овог излагања полази од тога да се Кантова естетика конституише као критика кроз поступак аналитике лепог. Аналитика лепог се конституише по аналогiji са трансценденталном аналитиком из *Критике чистог ума*. Као што трансцендентална аналитика разлаже наше целокупно сазнање априори на елементе чистог мишљења (в. Кант 1990: 81), тако и аналитика лепог разлаже наше естетско просуђивање (суд укуса) на априорне елементе. На овај начин аналитика лепог издваја естетски феномен као предмет посебне критике.²

ЕСТЕТИКА: НАУКА ИЛИ КРИТИКА

Имајући ово у виду, у одељку 44 под насловом „О лепог уметности”, Кант одбацује Баумгартенов концепт науке о лепом и лепе науке и постаје одређен у погледу домета наведеног критичког приступа. Он пише: „Не постоји наука о лепом, већ само критика лепога, нити лепа наука, већ само лепа уметност” (Кант 1991: 193). Образлажући овај став он каже да би наука о лепом морала одлучивати о лепом научно, тј. на основу доказа да ли нешто сматра лепим. Ово је по Канту немогуће јер не постоји доказ о лепом већ само могућност субјективног просуђивања да је нешто лепо, па такав суд заснован на доказу не би представљао суд укуса. У поређењу са претходним естетичким теоријама, Кантов приступ обележава изванредан помак фокуса, прелазак са анализе објекта на анализу просуђивања о објекту. Уместо да говори о природи и квалитету одређених врста предмета (уметнички или творевине природе) који би нам били лепо, Кант анализира одређену врсту просуђивања, наиме суд укуса. Притом код Канта се ту не ради о испитивању укуса у погледу културе укуса која ће по њему ићи својим током и без икаквих таквих истраживања, већ се ту ради о једној трансценденталној намери (Кант 1991: 62–63).³ Ову намеру Гадамер је окарактерисао као трансценденталну одлику укуса. Он сматра да је Кант поставио један априорни момент који превазилази емпиријску општост. „Одатле

2 Отфрид Хефе (Otfried Höffe) указује да се појам критике код Канта трансформише из обичне критике уметности, књига и театра у значење темељног испитивања (в. Хефе 2008: 1).

3 Слободан Жуњић указује да Кант употрeбљава термине „критика” и „суђење” у изворном значењу тако да његов језик не би требало схватити као да сугерише негативан став („проналажење мана”) према суђењу у смислу осуђивачке процене ствари, већ у позитивном смислу различивања које се тиче способности повезивања посебног са општим (права способност суђења) или способност повезивања субјекта са предикатом у нашим исказима (пропозиционо суђење). Види Жуњић 2002: 213–214.

је настала *Критика моћи суђења*. Она није више пука критика укуса у смислу у којем је укус предмет критичког просуђивања другог. Она је критика критике, тј. она пита каква је оправданост таквог критичког држања у стварима укуса. При том се више не ради само о емпиријским принципима, који треба да легитимишу један проширен и владајући укус – не ради се, рецимо, о радо постављаном питању зашто су укуси различити, већ о правом априориу, који би уопште и увек оправдавао могућност критике” (Гадамер 1978: 70). Дакле, према Канту није могуће лепо или лепоту извести из неког општег принципа. Лепо није неко објективно својство које може да се представи појмовима, навођењем разлога и демонстрацијом доказа. Објекат треба својом формом да изазове нашу реакцију односно просуђивање. Таква наша реакција није сазнајни чин нити психолошка процена. Гадамер сматра да у погледу укуса не одлучује никаква посебна склоност. Наиме, чим се ради о естетском просуђивању узима се једна надемпиријска норма. То према њему значи да он при разматрању појма укуса узима у обзир обе стране поменутог феномена: његову емпиријску не-општост и његово априорно право полагања на општост (в. Гадамер 1978: 70–71). Такво просуђивање нема сазнајни значај. Оно је сведено на субјективни принцип. „У њему се не спознаје ништа од оних предмета које треба просудити као лепе, него се само тврди да њима у субјекту априори одговара осећање задовољства” (Гадамер 1978: 71). Естетско просуђивање (суд укуса) повезано је са осећајем задовољства и незадовољства. Поред тога ова повезаност је праћена односом према сазнању уопште и према двома битним, сазнајним моћима – разуму и уобразиљи. Суд укуса има форму разумског суда, али улога уобразиље је, како сматра Делез, у томе, да рефлектује форму предмета, „[...] насупрот материјалном елементу осећаја што их тај предмет изазива уколико постоји и делује на нас” (Делез 2015: 64). Тако суд укуса стоји у односу према сазнању уопште, али нема сазнајни карактер. Ово значи да се ствар са објекта сазнања мора померити према субјекту. Поред тога што се лепо не схвата као својство објекта и предмет сазнања оно не треба да се схвати ни као субјективна, психолошка процена која носи приватно и произвољно значење. Ради се о томе да се лепо схвати просуђивањем које носи извесну општост, нужност и саопштивост. Зато критика лепог постаје аналитика лепог као анализа суда укуса. Другим речима, критика естетског просуђивања или суђења се спроводи као анализа суда укуса.

КРИТИКА КАО АНАЛИТИКА

Кантова критика лепог има карактер аналитике. Ова аналитика лепог се ослања на његову трансценденталну логику, аналитику појмова и функцију суђења изложених у *Критици чистог ума*. Кант у првој напомени „Аналитике лепог” упућује на дефиницију укуса и на пове-

заност анализе суда укуса са логичком функцијом суђења: „укус је моћ просуђивања онога што је лепо. Међутим, оно што је потребно да се неки предмет назове лепим, то мора да се пронађе путем анализе судова укуса. Оне моменте о којима та моћ суђења води рачуна у својој рефлексiji тражио сам руководећи се логичким функцијама суђења (јер се у суду укуса још увек садржи нека веза са разумом). Ја сам пре свега узео у разматрање логичку функцију квалитета, јер се естетски суд о лепоме у првом реду обазире на њу” (Кант 1991: 95). Наиме у Првој критици он излаже логичку табелу функција суђења где су судови подељени у четири групе. Редом поређане то су: квантитет, квалитет, релација и модалитет.⁴ Следећи ове функције суђења и њихову поделу на моменте, (на пример функцију квалитета на потврдни, одречни и бесконачни...), Кант по аналогији са њима спроводи анализу суда укуса и тако остварује критику лепог. Треба нагласити да анализа суда укуса полази од одређених момената с обзиром на постојеће логичке функције суђења, при чему ти моменти имају нешто специфично што их разликује од момената унутар логичких функција разума. Иначе, сама реч „моменат”, написана на немачком са одређеним чланом средњег рода *das Moment*, не означава тренутак, кратак временски период, већ категоријални аспект и оквир. Ови моменти нису облици суда укуса и чланови његове поделе, као што је то рецимо општи суд, члан или врста суда одређена према квантитету. Моменти изложени у *Критици моћи суђења* нису неки спољашњи аспекти суда укуса већ његови основни елементи. У том смислу Кристијан Венцел пише: „Они му дају своју суштинску *снају* и *живош*. Ови моменти повезани су са „логичком функцијом разума у судовима” уопште (уведену у Првој критици) и могу се открити. У складу с тим, Кант узима ове логичке функције као водич за анализу, открива четири момента укуса (безинтересност, сврховитост без сврхе, општост и нужност С. Р.), а затим твори своју естетику у целини користећи ове моменте” (Венцел 2005: 10).

У првој *Критици* Кант поистовећује моменте и облике судова. Свака група табеле судова (квалитет, квантитет, релација и модалитет) има по три облика суда или момента. Сваки појединачни облик суда повезан је бар са једном од четири групе логичких функција али не само са једном од њих. Тако је један појединачни квантитативни суд, на пример, „Платон је мудар” повезан са логичком функцијом квалитета. С друге стране, овај суд је у погледу квалитета и афирмативан, али не изражава релацију или модалитет. Ово показује да појединачни судови

4 Према Канту ову поделу судова према логичким функцијама суђења прати и подела категорија: Она је „[...] постала систематски из једног заједничког принципа, наиме, из моћи суђења (која је истоветна са моћи мишљења), а не рапсодички на основу истраживања чистих појмова које је предузето на срећу” (Кант 1990: 90–91). Кант утврђује и значај ове табеле логичких функција и њима припадајућих категорија у конципирању науке уколико се она заснива на принципима априори: Тако он пише да „[...] ова табела (*Tafel*) садржи потпуно све елементарне појмове разума па чак и форму њиховог система у људском разуму те тако указује на све моменте једне спекулативне науке [...]” (Кант 1990: 92).

могу да имају облик и једне и друге групе у табели судова. Насупрот томе у аналитици лепог се полази од анализе момената, али се они не поистовећују са облицима суда. Постоји много појединачних естетских судова укуса, али по форми постоји само један. Моменти се у „Аналитици лепог” објашњавају према подели судова разума, али се не свде на деобу једне групе. Анализа суда укуса у погледу момената показује не да они формирају посебан облик суда укуса, већ да су они елементарне карактеристике суда укуса. Моменти као елементарне карактеристике су естетичке категорије а не форме или облици суда. Експликација момената као естетичких категорија испуњава са прилично одступања критеријуме које Кант поставља када објашњава појам трансценденталне аналитике у *Критици чистог ума*: 1) да су појмови чисти, а не емпирички; 2) да не припадају опажању или чулности већ мишљењу и разуму; 3) да су појмови елементарни и да се разликују од изведених појмова или од оних који су од њих састављени; 4) да је табела таквих појмова потпуна и да они обухватају потпуно цело поље чистог разума (в. Кант 1990: 81). Први и трећи критеријум могу да се примене на аналитику лепог. Естетички моменти или категорије попут безинтересности, сврховитости без сврхе, општости и нужности одговарају овим критеријумима. Моменти општости и нужности су се потврдили као облици квантитативног суда и суда по модалитету у *Критици чистог ума*, али у анализи укуса експлицирају се као моменти у посебном смислу као нужност и опшност једног јединог суда укуса. Аналитика лепог показује да се суд укуса не диференцира према појединим логичким функцијама разума, иако се остварује у погледу свих логичких функција уопште. У њему се спроводи диференцирање унутар сваког момента, али се они не свде на облике суда укуса, већ на његове елементе. Таква аналитика има карактер скривених облика дедуктивног закључивања. Полази се од основног одређења момента а онда се из суда укуса искључују све оне категорије и карактеристике које противрече основној категоријалној одређености момента.

Формирајући критику као аналитику лепог треба указати на првенство анализе и првог момента суда укуса, то јест, на разматрање момента безинтересности у погледу квалитета. Посебно место ове анализе већ је изречено у првој напомени „Аналитике лепог”. Друго је питање да ли је првенство анализе момента суда укуса у погледу квалитета случајно. Кант не даје разлоге за то али помиње ту промену реда разматрања. У одређеном смислу може да се тврди да испитивање првог момента суда укуса у погледу квалитета и није случајно. Анализа момента безинтересности суда укуса која предстоји је у одређеном смислу на том трагу. Наиме, Кант допадање лепог сматра безинтересним у смислу да оно није заинтересовано за егзистенцију предмета посматрања. „Лако се увиђа ово; да бих могао рећи да је неки предмет леп и да бих показао да имам укус, важно је шта из његове представе у себи производим, а не у чему зависим од његове егзистенције” (Кант 1991: 97). У даљој ана-

литичкој спецификацији суда укуса као безинтересног у § 3 Кант износи став да суд укуса треба разликовати од суда који укључује пријатно. Другим речима, суд о пријатном јесте естетски али није безинтересан. Суд о пријатном је један суд чула. Он укључује неку врсту жудње. „[...] допадање не представља само чист суд према том предмету већ однос његове егзистенције према мом стању уколико такав један објекат афицира моје стање [...]” (Кант 1991: 99). Суд укуса структурно одступа од суда о пријатном као једној посебној врсти естетског суда. Суд о пријатном јесте естетско задовољство али побуђено интересом за предмет (некоме је вино пријатно али му пружа задовољство које је побуђено интересом за егзистенцију тог предмета, то јест за конзумирањем). Такво допадање је индивидуално и приватно, дакле емпиријски одређено. С друге стране, када Кант говори о допадању лепог он говори о чистом естетском задовољству, контемплативном, слободном од сваког интереса које је категоричко и има елементе универзалности, предмет је општег допадања. Истовремено, према Канту, суд о пријатном је суд чула и као такав приватан суд. Другим речима он не поседује могућност да буде општи. На овај начин анализом момента безинтересности оставља се простор да се суду укуса припише општост и универзалност која ће бити касније предмет разматрања момента општости суда укуса у погледу квантитета.

Одређење момента безинтересности у погледу квалитета суда укуса меродавно је и за одређење допадања доброг. У § 4 *Кријике моћи суђења* Кант поставља тезу да допадање које изазива добро стоји у вези са интересом. Наиме Кант сматра да је добро повезано интересом за неки објекат не зато што је објекат предмет наше жудње (као код допадања пријатног), већ зато што се тај објекат који просуђујемо као добар допада као сврха или као средство за неку сврху (на пример добар ауто, добар брод... за чију смо употребу заинтересовани). Ово заправо значи да такав објекат подводимо под неку сврху, односно, под појам о томе каква ствар треба да буде тај предмет. Кант на овај начин прави јасну разлику између просуђивања о томе шта је лепо од тога шта је добро. У том смислу он пише: „Да бих сматрао да је нешто добро, ја у свако доба морам знати каква ствар треба да је тај предмет, то јест морам имати неки појам о њему. Међутим то ми није потребно да бих у нечему нашао лепоту. Цвеће, слободни цртежи, украси који су без икакве сврхе [...], не зависе ни од каквог одређеног појма, а ипак се допадају” (Кант 1991: 99). На овај начин кроз анализу момента безинтересности се ослобађа простор за касније тумачење сврховитости без сврхе као анализе трећег момента суда укуса у погледу релације.

Довршавајући анализу првог момента Кант закључује да пријатно, лепо и добро означавају три различита односа представе према осету задовољства и незадовољства и да с обзиром на тај осећај (*Gefühl*) задовољства и незадовољства разликујемо предмете и врсте представа једне од других. Ово разликовање предмета и представа Кант описује

на следећи начин: „[...] Пријатно значи за некога оно што задовољава; лепо значи за њ једноставно оно што му се допада, а добро значи оно што он цени, одобрава, то јест чему придаје неку објективну вредност” (Кант 1991: 101). Остварујући критику путем аналитике Кант извучи основни закључак у својој естетици. Наиме да од поменуте три врсте допадања једино допадање укуса које потиче од лепога јесте незаинтересовано и слободно допадање јер никакав интерес не изнуђује одобравање нити интерес чула нити интерес ума. При крају тумачења првог момента суда укуса у погледу квалитета Кант закључује да је суд укуса слободан од интереса чиме такво допадање разграничава од допадања пријатног и доброг. Аналитика лепог у погледу момента квалитета разграничава суд укуса од когнитивних судова, односно то значи да је естетски суд о лепом слободан од појма. Ова слобода од појма упућује да се суд укуса може схватити као суђење које се „самодетерминише”. Другим речима, суд укуса поседује властиту и специфичну нужност која се не може извести из појма већ је субјективна по својој врсти. На овај начин Кант прикривено отвара могућност да се испита четврти моменат суда укуса у погледу модалитета, односно да се испита моменат (беспојмовне) нужности.

Кантова анализа суда укуса се на овај начин показује као критичко разматрање суда укуса. Она нема културолошку функцију која описује начине, преображаје и употребу суда укуса. Она не пориче његову искуствену употребу, али пита о априорним моментима његове употребе. Другим речима, она суспензује садржај суда укуса да би структурално могла да покаже априори услове просуђивања лепог. Кант се тако у својој анализи ослања на форму суда али не да би показао облике суда укуса већ да би показао оне моменте који га конституишу и чине могућим. У таквој анализи он показује неемпиријско априорно право на општост, рефлектовану безинтересност за егзистенцију предмета, форму предмета као сврховитости без срхе и субјективну нужност која се не изводи из појма, већ је инхерентна суду укуса. Сви ови моменти оправдају естетско просуђивање у виду суда укуса. Тако се Кантова естетика конципира једним делом на анализи суда укуса као критике истог. Она не демонстрира нити доказује већ експлицира појмове који такво суђење омогућују. Лепа уметност није више предмет неке инфериорне гносеологије с претензијом да се ова схвати као наука о посебној врсти чулног сазнања, већ предмет једног темељног критичког испитивања које показује како су естетски судови укуса могући а приори. На овај начин Кант проучавање лепе уметности заснива као критику укуса.

Литература

- Гадамер 1978: Х. Г. Гадамер, *Истина и метода*, Сарајево: Веселин Маслеша.
Делез 2015: Ж. Делез, *Кантова критичка филозофија*, Београд: Федон.

Кант 1991: И. Кант, *Критика моћи суђења*, Београд: БИГЗ.

Кант 1990: И. Кант, *Критика чистог ума*, Београд: БИГЗ.

Грубор 2016: Н. Грубор, *Кант и модерно заснивање естетике: О осећају просуђивања сврховитих форме лепог предмета*, Београд: Драслар.

Хефе 2008: О. Höffe, *Einführung in Kants Kritik der Urteilskraft*, и: О. Höffe, *Immanuel Kant, Kritik der Urteilskraft*, Berlin. Akademie Verlag.

Вензел 2005: С. Н. Wenzel, *An Introduction to Kant's Aesthetics*, New York, Oxford: Blackwell Publishing.

Жуњић 2022: С. Жуњић, *Америчка предавања II; Курс модерне филозофије од Декарта до Канта*, Београд: Досије студио.

Saša Ž. Radovanović / KANT'S AESTHETICS AS A CRITIQUE OF THE BEAUTY

Summary / The paper discusses Kant's understanding of aesthetics. The analysis relies on the place of the *Critique of Judgment* in his system of critical thinking. In such a system of critical thinking, there is no science of beauty, but only criticism of beauty. This critique of beauty in Kant's aesthetics is realized as an analysis of beauty. The analysis of beauty is carried out as an analysis of the judgments of taste, guided by moments analogous to the logical functions of the judgments of understanding from the *Critique of Pure Reason*. In the end, it is concluded that Kant's notion of criticism is appropriate for the notion of fine art.

Keywords: criticism, aesthetics, beauty, science, judgment of taste, Immanuel Kant

Примљен: 9. јуна 2022.

Прихваћен за штампу јула 2022.